

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**СВІТОГЛЯД –
ФІЛОСОФІЯ –
РЕЛІГІЯ**

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 12

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
2017

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

С24

Засновник: Сумський державний університет.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 22560–12460ПР від 01.03.2017 (код за ЄДРПОУ 05408289).

Затверджено наказом МОН України від 21.11.2013 № 1609 як фахове видання.

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного університету, протокол № 4 від 14 грудня 2017.

Редакційна колегія:

- І. П. Мозговий** – д-р філос. наук, проф. (головний редактор) (Україна);
А. О. Васюріна – канд. філос. наук, доц. (відповідальний секретар) (Україна);
З. Н. Ісмагамбетова – д-р філос. наук, проф. (Казахстан);
Р. Колодзей – д-р мистецтвознавства, проф. (Польща);
С. Констанчак – д-р хабілітат, проф. (Польща);
Т. Г. Румянцева – д-р філос. наук, проф. (Білорусь);
О. П. Бойко – д-р філос. наук, проф. (Україна);
А. М. Колодний – д-р філос. наук, проф. (Україна);
Є. О. Лебідь – д-р філос. наук, доц. (Україна);
О. Н. Саган – д-р філос. наук, проф. (Україна);
Л. В. Теліженко – д-р філос. наук, доц. (Україна);
Л. О. Филипович – д-р філос. наук, проф. (Україна);
В. О. Цикін – д-р філос. наук, проф. (Україна);
О. Ю. Щербина-Яковлева – д-р філос. наук, проф. (Україна);
П. Л. Яроцький – д-р філос. наук, проф. (Україна);
С. І. Побожій – канд. мистецтвознавства, доц. (Україна).

До збірника увійшли праці науковців, присвячені актуальним проблемам у галузі філософії, релігієзнавства, культурології та питанням, пов'язаним із процесом формування цілісного світогляду сучасної людини.

Розрахований на науковців, викладачів філософських дисциплін, аспірантів, студентів, які цікавляться проблемами розвитку гуманітарного знання.

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

Адреса редакції: Сумський державний університет, 40000, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2,
тел.: (0542) 33–00–24, e-mail: philosophy@ifsk.sumdu.edu.ua; mozg_akadem@ukr.net

Іван МОЗГОВИЙ

СІЛЬСЬКІ ГОСПОДАРСТВА НА РОМЕНЩИНІ В ХІХ СТ.: ЄДНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО Й ДУХОВНОГО

У статті мова йде про розвиток господарювання в сільській місцевості на території одного з повітів колишньої Полтавської губернії в ХІХ ст. Звертається увага на особливості економічного й соціально-культурного розвитку регіону.

Ключові слова: повіт, чорноземи, хутір, хліборобство, кустарні промисли, школи, населення.

Постановка проблеми. Важливим засобом формування патріотичної позиції, любові і дбайливого ставлення до рідної землі – своєї “малої батьківщини”, її історії, поваги до рідної природи, народних традицій і звичаїв, фольклору, грає краєзнавство, яке передбачає збір, накопичення і популяризація відомостей про певну територію з різних точок зору: географії, геології, метеорології, рослинного і тваринного світу, населення, господарства, історії, культури тощо. Адже в жодній людині немає дорожчого місця, ніж те, де вона народилася, землі, на якій вона зросла. Але щоб по-справжньому любити рідний край, його слід добре знати, необхідно вивчати його історію, мову, культуру.

Краєзнавство на Сумщині й, зокрема, на Роменщині виникло на початку ХІХ століття. Тодішні дослідження вели до єдиної мети – наукового і всебічного пізнання краю. Зокрема, краєзнавство поставало важливим інструментом комплексного пізнання й перетворення території Роменського повіту, що визначало його предмет та наукові засади. Тому подальше дослідження місцевих особливостей економічного й соціально-культурного розвитку має важливе наукове значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну роль у вивченні та публікації джерел з історії Роменщини зіграли записки, адрес-календарі, нариси, статистичні огляди тощо, до укладення яких у ХІХ ст. долучалися такі оглядачі, як Н. Арандаренко, Д. Іваненко, С. Лисенко та ін. Проблеми духовного й соціального розвитку краю у ХХ ст. з’ясовували А. Васюріна [5], В. Гагін, Г. Діброва, Ф. Сахно та ін. Проте й сьогодні ми потребуємо глибшого вивчення особливостей розвитку цієї західної частини Сумщини, що має значення для подальшого визначення шляхів відродження краю.

Метою статті є статистико-аналітичне дослідження розвитку господарства в Роменському повіті Полтавської губернії в ХІХ ст. та особливостей економічного й соціально-культурного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Роменський повіт як одна з адміністративно-територіальних одиниць Полтавської губернії Російської імперії з центром у місті Ромни функціонував у 1802–1925 рр. і простягався по тери-

торії від тодішнього міста (тепер село) Глинськ до села Чернеча Слобода і майже від села Красний Колядин до містечка Недригайлів. У 1892 повіт поділявся на три стани, 11 урядницьких дільниць і 20 волостей (при за-снуванні губернії в 1802 було лише 10 волостей).

Повіт займав північно-східну частину Полтавської губернії. Його площа складала 2285,2 кв. верст. Висота поверхні була від 390 футів (у долині р. Сули, між містом Ромни і селом Герасимівка) до 684 футів (біля Ярових хуторів). Більша її частина лежала на висоті 550–650 футів. Найбільше підняття території простежувалося в північно-східній частині повіту, між селами Чернеча Слобода і Хоружівка, а найнижча знаходилася в південно-західній частині повіту, між селом Талалаївка і містом Глинськ.

Весь Роменський повіт пересікала головна річка Сула, в якій правий берег був підвищений, з численними, хоча й невеликими притоками в оточенні дібров, а лівий, засульський, – низький, з пересихаючими річечками, покритий переважно степовою рослинністю й луками. Передсульська місцевість, тобто та, що лежала по правий бік Сули, ділилася рікою Ромен на дві нерівні частини.

Деякі ліві притоки Сули на той час зовсім пересохли, з правих приток через повіт протікали ріки Терн, Хуст, Бихшень та ін. Повіт мав незначні корисні копалини. Так, на Сулі між селами Аксютинці й Герасимівка залягав гіпс. Ріка Ромен зі своєю притокою Галкою утворювала торфовища, площа котрих дорівнювала 38 кв. верст; глибина торфового прошарку сягала 1 сажня. При впадінні р. Ромен у Сулу теж утворилися торфовища (до 3 кв. верст), які досить активно розроблялися. Біля села Шумська і міста Глинська видобувалися ліпна і горшечна глина.

За характером ґрунтів повіт поділявся на 3 частини: чорноземну (північну), лісову (по правому березі Сули) і переважно чорноземну (засульську). Типовий чорнозем займав близько $\frac{7}{10}$ площі повіту (він містив від $4\frac{1}{2}$ до 6 % гумусу). Тобто, край як тоді, так і тепер, характеризувався переважно насиченими чорноземними ґрунтами, особливо на ділянках, які займали Хустянські й Чернечослобідські хутори поблизу р. Терн, де досить чималі простори були покриті чорноземом товщиною від піваршина до двох аршинів [2, с. 16; 4, с. 327]. І цей показник вражав як тоді, так і тепер.

Чисельність сільських мешканців повіту (на 1846) складала: 58 342 сільських обивателів, 21 496 поміщицьких селян, 36 848 державних поселенців – і практично всі українці. В місті Ромни було 22 539 жителів. Отже, всього по повіту нараховувалося 139 192 чол. Число шлюбів протягом 1845 становило 1 347. В II пол. XIX ст. вже нараховувалося 161 817 жителів, у тому числі 81 940 чоловіків і 79 877 жінок. При цьому з 1873 по 1893 з повіту виселилось 12 374 чол., більшість – у Сибір. У зв'язку з цим у окремі періоди чисельність жінок у повіті переважала чисельність чоловіків. У 1897 населення повіту складало 186 497 чол. [13]. Кількість осіб духовного стану не наводиться – їх могло бути 200–300 чи дещо більше.

Таким чином, Роменський повіт за чисельністю сільських мешканців перебував у губернії на другому місці після Золотоніського повіту, причому він мав найвищу густоту населення на Полтавщині – на одну особу припадало 2,5 десятин землі [6].

На той час у Роменському повіті нараховувався 901 населений пункт. Це були *міста* (двоє – Ромни і позаштатне Глинськ), *містечка* (двоє – Сміле і Хмелів), *слободи* (колишні козацькі поселення), *села* (де мешкали державні селяни й кріпаки – поміщицькі й церковні), “*деревні*” (невеликі села, де не було церкви), *хутори*. До розряду сіл належали 16 (без міст і містечок) волосних центрів, інші населені пункти. Їх чисельність обчислювалася в межах 50, якщо врахувати ту обставину, що в повіті було 8–9 благочиній і 75 парафій (при цьому 12 церков діяло в Ромнах, у деяких селах було по дві церкви).

У 1913 до волосних центрів належали місто Глинськ і містечка Сміле й Хмелів, а також 16 сіл (Бацмани, Бобрик, Великі Бубни, Гринівка, Засулля, Коровинці, Червона Слобода, Курмани, Липове, Пекарі, Перекопівка, Рогинці, Талалаївка, Хоружівка, Глушаков-Хустянка, Чернеча Слобода). Серед більш-менш значних сіл були Томашівка, Протасівка, Беседівка, Костянтинівка, Біжівка, Малі Будки, Волошинівка, Артюховка та ін. [8].

Деякі села (Чернеча Слобода, Гринівка, Беседівка, Томашівка) спочатку належали Києво-Печерській лаврі. Існували й монастирі, але в 1786 цариця Катерина II (1762–1796) закрила їх (перетворила на парафіяльні церкви), хоча церковне землеволодіння певний час існувало поряд із землеволодінням поміщицьким і державним.

Ще в кінці XVIII ст. в селах повіту домінували великі хати, де згідно Румянцевського перепису (1766–1769) мешкало по 20, а то й більше людей [15]. Потім великі сім’ї почали дробитися, кожен дорослий господар як правило вів своє господарство самостійно.

У XIX ст. основну масу населених пунктів повіту складали вже хутори. Хуторами була всяяна насамперед частина Роменського повіту по рівнині, під гористою місцевістю та на пологих місцях. Особливо багато їх було на правому березі Сули, навколо містечка Смілого й волосного центру Чернечої Слободи, на межі з Курською губернією. Насамперед це були хутори, які лежали на рівному місці, по обидва боки річки, званої Очеретянка, за 10 верст від Смілого і за 8 верст від Курилівки. Їхній осередок розташовувався за 10 верст від шляху, що тягнувся з Смілого на Конотоп, до села Чернечої Слободи, на близькій один від іншого відстані.

В цілому в північній частині повіту було більше 150 хуторів (найчастіше в складі 1–2 хат у кожному, рідко до 10 хат чи більше, тому в 13 хуторах навколо Очеретянки мешкало 47 “обивателів”) [12, с. 499–500]. Зрештою, хутори поставали як європейські ферми; розсіяні по балкам, рівнинах, біля підніжжя височин або на схилах великих пагорбів, вони майже всюди були обсажені деревами, садами й невеликими гаями, ніби створюючи природну прикрасу мальовничій природі.

За даними межування в кінці XIX ст., всіх земель у повіті було 237 714 десятин; з них під садибами – 17 769, орних – 160 797, сінокосів – 16 848, лісів – 30 714, боліт – 1 005, пасовищної та іншої зручної землі – 4 370, незручних земель – 6 207 десятин. У приватних власників (окрім осіб селянських станів) у 1897 було 66 790 десятин у 1 141 господарстві. Причому, переважали в повіті господарства дрібні, до 50 десятин (786 господарств мали разом 10 089 десятин). У дворян було 590 господарств на 54 486 десятин, у купців – 58 господарств на 4 809 десятин; решта землі належала міщанам та особам інших станів. За даними міського перепису 1888, селянам належало 144 173 десятини, причому на одне господарство припадало в середньому 5,5 десятин, на одну особу – 0,93 десятини. Селян, які не мали своєї землі, в повіті було 3,1 % [10].

Документи того часу передають усю різноманітність господарювання мешканців повіту. Головним заняттям хуторян і сільчан було хліборобство. Під посівами у селян перебувало 96 087 десятин, у інших власників – 26 720 десятин. Вирощували переважно жито, овес, гречку, ячмінь і просо; пшеницю сіяли майже виключно на приватновласницьких землях. Якийсь час бурливо розвивалася в повіті культура тютюну: в 1896 на 9 225 плантаціях (2 252 десятини) було зібрано 4 964 пуди тютюну з американського насіння і 206 339 пудів махорки.

Жителі вправлялися насамперед у хліборобстві, хліб, що залишався після споживання, продавали в основному в Ромнах і Смілому. Земство і місцеве товариство сільського господарства сприяли поліпшенню аграрного сектору; в 1897 у селян повіту було 193 плуги, 588 віялок (з них 401 – місцевого виготовлення), 128 кінних молотарок і 2 парові молотилки.

Дехто з мешканців повіту ходив на Дон по рибу і в Крим по сіль, інші ж наймалися під фуру для звозення роменським промисловцям гарячого вина; вироблений тютюн відвозили для продажу в Ромен. Хутори, що лежали, починаючи за 3 версти від російського кордону, по правому і лівому боках річки Ромен, були розташовані недалеко один від одного, в чистому розлогіму степу. Ні будівельного, ні дров'яного лісу поблизу цих хуторів у достатній кількості не було, тому будівельний ліс купляли в Смілому й Хмелові. Не вистачало й іншого будівельного матеріалу, тому навіть у Ромнах нараховувалося 584 дерев'яних будинки і тільки 5 – кам'яних. Замість дров вживали солону [3, с. 274].

Частина селян наймалася роменськими промисловцями для реалізації гарячого вина. Хліб продавали, як уже зазначалося, на торгах у Смілому й Ромни; худобу, якої в селян водилося немало, теж відганяли на продаж у Ромни, коли там траплялися ярмарки. У великих селах нараховувалося по декілька водяних млинів і десятки – вітряних.

Розвивалися на території повіту також садівництво й городництво. У селах і хуторах повіту розводили коней, корів, кіз, вівців, свиней. За переписом 1893 в повіті було 20 926 коней, 9 206 волів, 25 808 голів іншої великої рогатої худоби, 1 863 тонкорунних овець і 65 940 простих овець, 27 963 сви-

ней. Господарства без худоби складали 17,8 %, господарств, що мали тільки дрібну худобу, овець і свиней нараховувалося 11,6 %. На хуторі Тарана був завод рогатої худоби, а в Слободці Новицького – кінний завод.

З кустарних промислів найбільш активно розвивалися гончарний (у заштатному місті Глинську) і шкіряний (у містечку Смілому). Промислами в цілому займалися 6 215 осіб. У 1896 у відхідницьких промислах було зайнято 10 800 чоловіків і 2 590 жінок. На території повіту було 46 фабрик і заводів з виробництвом на 1 494 тис. руб., з них найбільш значні: 2 тютюнові фабрики (630 тис. руб.), 3 мельниці (307 тис. руб.), 1 бойня (136 тис. руб.) та 2 спиртоочисні заводи (275 тис. руб.) [14].

На території повіту було 105 ярмарок, у т.ч. в деяких селах – до трьох. У 1896 видали 1 849 торгових документів, а розкладочним збором обклали 449 торгових підприємств. Діяло 22 ощадні каси, два поштово-телеграфних відділи. У підпорядкуванні земства були 1 лікарня і 4 прийомні покої, які обслуговували 5 лікарів і 31 фельдшер. На 1897 у повіті було 50 земських шкіл, 3 школи Міністерства народної освіти (де відповідно навчалося 4 598 хлопчиків і 607 дівчаток), 18 церковно-парафіяльних шкіл (навчалися 358 хлопчиків і 233 дівчинки), 37 шкіл грамоти (навчалися 680 хлопчиків і 271 дівчинка) тощо. Так, у с. Чернеча Слобода на 1905 рік діяло дві церковно-парафіяльні школи (відома кількість дітей у одній з них – 115), народна школа (196 учнів) і ще одна школа на 20 учнів. На той час для села з населенням бл. 8 тис. чол. це був не найнижчий показник. У парафіяльних школах окрім Закону Божого вивчали читання, письмо, арифметику тощо.

За 1897 надходження в бюджет повітового земства склали 156 886 руб., витрати – 123 825 руб., у тому числі: на земське управління – 9 622 руб., на народну освіту – 36 742 руб., на медичну частину – 28 800 руб.

Велику роль у житті повіту грало місто Ромни як значний економічний і культурний центр. В 1896 тут діяло 37 фабрик і заводів з 660 робітниками і виробництвом на 1 630 тис. руб. За оборотом перше місце займали 2 тютюнові фабрики (732 тис. руб.) і 2 парові мельниці (112 тис. руб.). Проводилися 4 ярмарки, оборот яких у 1895 становив за привозом 5 043 тис. руб., за продажем 2 891 тис. руб. При цьому переважала торгівля мануфактурними товарами. Спочатку в повітовому центрі був ще й значний Іллінський ярмарок, але в 1853 він був переведений у Полтаву з метою підняти торгове значення губерньського міста.

Функціонували відділення державного банку з позичково-ощадною касою, міський громадський банк, Товариство взаємного кредиту повітового земства, громадська бібліотека, книжковий магазин, 3 типографії та літографії, земська лікарня, благодійне і сільськогосподарське товариства, кілька молитовних шкіл, реальне училище (на 181 учнів), жіноча гімназія (на 275 учениць), училища духовне (на 198 учнів), міське (на 150 учнів), приходське і кілька початкових шкіл. Міські доходи в 1894 складали 66 651 руб., витрати – 79 159 руб., у тому числі: на утримання управи – 10 519 руб., на народну освіту – 2 930 руб., на медицину – 1 011 руб.

Наприкінці XIX ст. міською владою був виданий указ, за яким торговці, які привозили для продажу в Ромни різні припаси, продукти, живність, овочі, яйця та інші предмети, що скуповували оптом баришники для відправки в інші міста й за кордон або купувалися іншими людьми, повинні були зупинятися на певних місцях на базарній площі і платити в дохід міста за заняття місця по 10 коп. з воза. Зупинятися на вулицях та в інших місцях міста з зазначеними товарами заборонялося, а в разі зупинки і продажу таких поза базаром торговці повинні були сплачувати встановлену з воза плату. Від плати звільнялися сільські обивателі, які привозили на базар власну продукцію, необхідну для місцевого населення: борошно, зерно, буряки, капусту, картоплю, крупу і т.п. [1, отд. III, с. 85].

Типовим, хоча й дещо більшим за інші селом повіту була Чернеча Слобода, в якій ніколи не існувало кріпацтва. У 1885 цей волосний центр як державне село на півночі повіту, при річці Очеретянці, мало 940 дворів і 7 100 жителів (а з навколишніми хуторами, що входили до складу волості, – понад 8 тис. мешканців).

Чернеча Слобода належала спочатку до Київської єпархії, а потім – до Полтавської. В окремі часи село навіть було центром благочинія. Цей потужний населений пункт знаходився за 42 версти від повітового управління, мав дві церкви з парафіяльними школами, народну школу, 7 постійних дворів, 10 лавок, базари по вихідних, 5 ярмарок, 6 кузниць, 105 вітряних млинів, 5 маслобойних заводів [7, с. 85].

На значні церковні свята в селі проводилися дві ярмарки (Преображенська, Варварівська) і три базари (Троїцький, Преображенський, Варварівський). Господарська діяльність тісно перепліталася з духовним життям. Так, дві церковні парафії об'єднували понад 6 тис. дорослого населення, включаючи мешканців навколишніх хуторів. Населення у вільний від роботи час відвідувало службу в церквах (Свято-Троїцька і Різдво-Богородицька), брало участь у таких дійствах, як хрещення, вінчання, відспівування покійників, і залучало до них дітей. Адже тодішнє населення в абсолютній своїй більшості було віруючим.

На рубежі XIX й XX століть основним промислом у районі Чернечої Слободи залишалося хліборобство та відхід на заробітки в південні губернії й найближчі економії, а в осінній і зимовий час – перевезення в економіях буряків на цукрові заводи і взагалі візництво, тоді як обробні промисли були розвинені так мало, що місцевим жителям доводилося досить багато предметів свого вжитку купувати в готовому вигляді у найближчих містах і селах, а також на ярмарках. У 1893 був проведений переділ землі по душах і при розподілі виявилось, що на кожну душу припадає наділ в 1½ десятини в 3 змінах, так що, наприклад, сім'я з 7 душ отримувала 10½ десятини і т.п.

Завдяки цьому земля була розподілена в цілому досить рівномірно, і головна маса населення могла бути віднесена до одного розряду – малоземельних; крайні ж групи – безземельні і багатоземельні – були зовсім незначні; тих, хто продав свої наділи, числилося чоловік 20 і між ними 5–6 “п'яничок”,

які пропустили свою землю і не мали вже ґрунту; зате лише 2–3 мали по 10–20 десятин своєї землі (крім надільної), ще 5–6 господарів мали від 10 до 15 десятин і близько 200 господарів мали від 6 до 10 десятин землі разом із наділами (тих, хто мав понад 6 десятин, набиралося більше 300). Натомість Чернечослобідська парафія у 1865 мала 72 га землі (тоді як у місцевих селян на душу населення припадало, як зазначалося, бл. 1,5 га). Зростання в подальшому населення ще більше загострювало проблему орної й степової землі.

У 1890-х місцеві жителі орендували й знімали “панської” землі вдвічі більше, ніж обробляли своєї (не рахуючи у себе толоки), а через 10 років уся ця панська земля відійшла під буряк і умови хліборобства стали куди складніші. Все ж усяк рвався господарювати – хоч і на чужій землі; найм десятини коштував не менше 12–14 руб., а часто – і 15 руб. Жоден із промислів не став єдиним засобом до існування, а якщо землі не було (чи “позбулися” її), то або займалися “пасольством”, або йшли на заробітки.

Спочатку жителі Чернечої Слободи, як в інших населених пунктах повіту, захопилися було за тютюн, але “ справа не вигоріла”: і тютюн виявився поганий, і ціни знизилися до 20–30 коп. за пуд. При середньому врожаї добра половина господарів цілий рік задовольнялася некупівельним хлібом і четверть купувала упродовж півроку або менше; інша четверть купувала майже увесь рік. У неврожайні роки (як, наприклад, у 1896) власний хліб протягом усього року мали не більше 100 господарів.

Краще за інших жили багатосімейні, які мали 6–7 наділів за кількістю душ сім’ї, але таких сімей було мало, тому що наділи залишалися нерозділеними тільки до тих пір, доки хто-небудь зі складу сім’ї не створював власну сім’ю, а як тільки женився, зараз же і розділявся і тим послаблював і силу землі, і руки, – а одними руками нічого не вдієш. Овочів і всякої городини у більшості вистачало, зате майже кожен змушений був купувати корм для худоби – отак цілу зиму й працювали – і на себе, і на кобильчину. Пуд сіна доходив до 25 чи й до 30 коп., а кінський віз – до 5–6 рублів. Сіно найчастіше привозили хуторяни.

Наприкінці XIX ст. в селі Чернеча Слобода помітно зменшився посів хліба, при цьому кожен намагався сіяти на надлишку землі буряки; від цього, ніби-то, і земля піднімалася в ціні. Продавався з господарства тільки овес, жито ж майже виключно йшло на власне споживання. Тому жита серед мешканців Чернечої Слободи майже ніхто не вивозив, тоді як вівса везли багато. 3 ½ десятин вівса могли вільно продати 20–25 пудів, а в окремих випадках і до 40 пудів – одна десятина давала в урожай 16 коп, в гірший рік 10 коп за жито і 15–17 коп за 5–4 пудів вівса.

Наділ, як зазначено вище, дорівнював у трьох змінах зазвичай 1½ десятин. При цьому одна зміна (½ десятин) була зайнята під жито, друга – під овес, а третя – під толоку. Вважалося, що з одного наділу годувалися 2 душі. До цього залишається додати, що своєю худобою землю обробляли не менше 400–500 господарів із 1200. За обробіток десятини наймом платили від 3 руб. 50 коп. до 4 руб. Насіння при цьому було власне. Заволочити коштувало

50 коп., виорати від 2 руб. до 2 руб. 50 коп. і навіть 3 руб., а скосити і в копи поставити – 2 руб. 50 коп. [9, с. 458–459].

Документи перераховують чимало розрядів виконавців промислів (ткачі полотна й сукна, ткалі, набійники полотна, фарбувальники пряжі, кравці, овчинники, шаповали, шевці, шорники, столярі, бондарі, стельмахи, виготовлювачі дерев'яних землеробських знарядь, теслі, деревообробники, чесальники вовни машиною, склярі, слюсарі, мідники, ковалі, каменярі, цегельники, пічники), хоча для Чернечої Слободи як волосного центру з чисельністю населення в 8 000 душ обходитися послугами 200–300 майстрів в усіх найважливіших галузях домашнього господарства було замало, тому такий стан посилював залежність челян від сусідніх населених пунктів.

Недостатня зайнятість населення Роменського повіту, обумовлена нестачею землі й слабким розвитком промислів, стала головною причиною виселення людей за межі повіту. Чисельність тих, хто йшов на далекі заробітки (переважно чоловіків) порівняно з минулими роками не зменшувалася, швидше зростала. Про число відхожих працівників можна судити за повідомленнями з деяких волостей: з м. Сміле пішло близько 300 осіб, Чернечо-Слобідської волості – 800, Перекопівської – 900, Хмельівської – 510, Хустянської й Пекарівської приблизно по 250 чоловік.

Головними місцями відходу були Таврійська губернія й Область Війська Донського; йшли також у Ставропольську губернію, Кубанську область, Херсонську, Катеринославську і Хальківську губернії. Терміни відходу й повернення – перші числа травня і жовтня. Проте багато працівників поверталися набагато раніше звичайного терміну: заробітки були погані, далеко не всім вдавалося “стати на терміни”, та й денної роботи не вистачало на всіх [11, с. 213].

Перебування селян на промислах сприяло тому, що люди набиралися бунтарського духу й готовності боротися за свої права. Водночас хутірський характер господарювання породжував хутірську ментальність, яка обумовлювала розпорошеність сил народу, завдяки чому в період визвольних змагань початку ХХ ст. постала ситуація, коли чи не в кожному селі був свій отаман. А це прирікало визвольний рух на поразку.

Висновки. Як бачимо, завдяки відповідним природним факторам і працелюбності населення територія Роменського краю в ХІХ ст. була непогано забезпечена сільсько-господарською продукцією, чого не можна сказати про промисловість. Водночас нестача землі змушувала населення йти на заробітки. Багатьма питаннями духовного розвитку, в тому числі благодійництва, опікувалася церква, але соціально-економічні негаразди не могли послабити гостроти політичної боротьби в регіоні.

Література

1. Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1892 год / сост. Д. А. Иваненко, секр. Полт. губ. статист. комитета. – Полтава : Тип. Л. Фришберга, 1892. – IV с. + 56 с. Отд. I + 110 с. Отд. II + 208 с. Отд. III + 53 с. Отд. IV + 167 с. Отд. V + 9 с. Прил.

2. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 : в 3 ч. – Ч. I / Н. Арандаренко. – Полтава : Тип. Губ. правл., 1848. – 196 с.
3. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 : в 3 ч. – Ч. II / Н. Арандаренко. – Полтава : Тип. Губ. правл., 1849. – 390 с.
4. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 : в 3 ч. – Ч. 3 / Н. Арандаренко. – Полтава : Тип. Губ. правл., 1852. – 434 с.
5. Васюрина А. А. Культура Западной Слобожанщины в поисках самобытности: современные измерения // Культурология в контексте гуманитарного знания : в 3 ч. – Курск : Курск. гос. ун-т, 2013. – Ч. 1. – С. 126–130 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [\[PDF\] з домену sumdu.edu.ua](#)
6. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Полтавская губерния. – СПб. : Тип. Генер. штаба, 1848. – Том XII. – Ч. 3. – 125 с.
7. Волости и важнейшие селения Европейской России. По данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства Внутренних Дел, по поручению Статистического Совета. – Вып. III. Губернии Малороссийские и Юго-Западные. – СПб. : Изд. Центр. Статист. комитета 1885. – V с.+349 с.
8. Волостные, станичные, сельские, гминные правления и управления, а также полицейские станы всей России с обозначением места их нахождения. – Киев: Изд-во Т-ва Л. М. Фиш, 1913. – 94 с.
9. Лысенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. – Вып. 2-й. Роменский уезд / С. И. Лысенко. – Одесса : “Славянская” типография Н. Хрисогелось, 1900. – 540 с.
10. Материалы по оценке земель Полтавской губ. Естественноисторическая часть / под руков. профессора В. В. Докучаева) ; сб. по хозяйственной статистике Полтавской губ. (т. XII: Роменский уезд) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>
11. Обзор сельского хозяйства в Полтавской губернии за 1896 год, по сообщениям корреспондентов. Год одиннадцатый. – Полтава : Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1897. – 252 с. + 121 с. Прил. + 34 с. Спис. корр.
12. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781). – К. : Всеукраїнська АН, 1931. – 592 с.
13. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Полтавская губерния. – Т. 23. – СПб. : Т-во Худож. печати, 1904. – 354 с.
14. Роменський повіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
15. Румянцевская опись Малороссии 1765–1799. – ЦДІА України. – Оп. 1. – Кн. 142. – Арк. 906–1023.
Отримано 30.09.2017

Summary

Mozgovyi Ivan. Rural industries in Romny region in the XIX century: the unity of the economic and spiritual.

In this article we are writing about economic development in rural areas in the territory of one of the former districts of Poltava province in the nineteenth century. Attention is drawn to the peculiarities of economic and socio-cultural development of the region.

Keywords: county, black soil, farm, farming, handicrafts, schools, population.